

Texto 2

De : <https://casopishost.cz/clanky/11123-exil-pamet-identita>

Život a dílo Abdulrazaka Gurnaha

Exil, paměť, identita

Vojtěch Šarše

Píše se rok 1986, Nobelovu cenu za literaturu získává první autor ze subsaharské Afriky, nigerijský romanopisec, dramatik, básník a esejista Wole Soyinka. Západ jásá nad svou vlastní otevřeností, velkomyslností, všímavostí a samozřejmě nad svým vítězstvím nad předsudky a stereotypy. Na dalších více než třicet let však byli subsaharští autoři opomíjeni. Díky ocenění Soyinky mohlo západní svědomí nějakou dobu odpočívat v pokoji. Avšak jistě si všichni vzpomeneme na výrok Švédské akademie z roku 2019, že Nobelovy ceny za literaturu budou zaměřeny méně na západní mužské spisovatele. Ten samý a následující rok byla cena udělena dvěma ženám, z Polska a Spojených států amerických. A rok 2021 se nese ve znamení návratu ke koloniálním tematikám z pohledu východoafrického autora.

Abdulrazak Gurnah, první laureát z východní Afriky, dnes již emeritní profesor na Kentské univerzitě, autor románů, řady povídek a mnoha akademických článků na různá témata, se narodil 20. prosince 1948 v Zanzibarském sultanátu. Toto území je úzce spojeno s evropským takzvaným scramble for Africa. Po násilném vpádu Evropanů na území afrických předkoloniálních království se Zanzibar stal nejdříve německou, posléze britskou kolonií, působili zde však také belgičtí a portugalská kolonizátoři. Zanzibar byl přejmenován na Tanganiku, respektive na Teritorium Tanganika. Nakonec byla v roce 1964 vyhlášena Sjednocená tanzanská republika, k níž byl právě Zanzibar připojen. Avšak ještě před jejím vyhlášením byla na zanzibarském území násilně potlačována, někdy dokonce masakrována menšina arabského původu, k níž patřila i Gurnahova rodina. Sám Gurnah byl nucen ve věku osmnácti let opustit rodnou půdu a rodinu. Odstěhoval se do Velké Británie, kde započal jeho život badatele a literáta.

Jako jednadvacetiletý student literatury se statutem politického uprchlíka se Gurnah oddal psaní. Jeden z jeho prvních publikovaných textů byla povídka „Cages“. Vyšla v roce 1984 ve sbírce African Short Stories, kterou editoval autor světoznámého románu Things Fall Apart (1958), Nigerijec Chinua Achebe. Ačkoli Gurnahovou mateřštinou je svahilština, bantuský jazyk a lingua franca téměř celé východní Afriky s více než devadesáti miliony rodilých mluvčích, za svůj pracovní nástroj přijal angličtinu, jazyk bývalého kolonizátora. Tím se Gurnah včleňuje do západního nakladatelského systému, osm z jeho deseti románů vyšlo v Londýně a dva v New Yorku.

Gurnah se stal téměř nevyhnutelně součástí problému, který je konstruován okolo autorů a autorek s kořeny v bývalých evropských koloniích (obzvláště v subsaharské Africe): Psát, či nepsat v jazyce uzurpátora? Svou volbu v několika rozhovorech vysvětluje tím, že se tak jeho dílo snadněji šíří a vytváří si své čtenářstvo na nadnárodní úrovni. Své mateřštině se přitom zcela nevyhýbá, výrazy ve svahilštině například vkládá do anglojazyčného systému, který vytváří dojem jazykové jednotnosti. To se děje především v knize Paradise (1994), kde je fikční svět viděn a chápán skrze kognitivní procesy zakořeněné ve svahilofonním systému, předaném však v angličtině. Toto jazykově smíšené ztvárnění reality můžeme vysledovat jak u anglofonních, tak frankofonních či hispanofonních subsaharských autorů. Stejně jako fakt, že romanopisec do svých románů nepromítá pouze svou rodnou řeč, ale také své dvojité životní zkušenosti: Gurnah byl vychován v zanzibarském prostředí, ale vzdělán v

koloniálních školách, prošel evropským vysokoškolským systémem, zažil státní převrat, který ohrožoval jeho vlastní život, měl statut politického uprchlíka a téměř dvě desítky let se nemohl vrátit do rodné země. Všechny tyto zkušenosti v různých intenzitách prožívají i Gurnahovy postavy.

Již první Gurnahův román, *Memory of Departure* (1987), vzbudil pozitivní ohlasy jak ze strany čtenářů, tak literárních kritiků (převážně britských). Žádná z nám dostupných recenzí či kritik nerozporuje literární kvality jeho děl. Ve své tvorbě se věnuje otázce neustále se měnících identit v rámci koloniálního a následně postkoloniálního prostoru. Mezi jeho hlavní témata patří paměť, ticho, mnohvrstevnaté kultury východní Afriky, rasismus, migrace uvnitř i vně afrického kontinentu a na to navazující vztahy mezi evropskými a africkými státy. Švédská akademie se ho rozhodla ověřit cenou právě za jeho „nekompromisní a soucitné ohledávání dopadů kolonialismu a osudů uprchlíků v propasti mezi kulturami a kontinenty“. Gurnah, který je již více než půl století aktivní ve Velké Británii, znázorňuje ve svých dílech nevyrovnanost, odloučení, osamělost způsobenou historií, již máme stále tendenci se vyhýbat. A právě autoři jako Gurnah nám tuto historii připomínají, popisují negativní roli, kterou sehrály evropské mocnosti ve směřování a vůbec ve vývoji afrických národů, potažmo států.

Na hraně kultur a kontinentů

Dílo Abdulrazaka Gurnaha reflektuje dynamiku, která přesouvá individua přes hranice a narušuje jejich chápání sebe sama ve spojení s určitou kulturou, místem, tradicí, historií a skupinou lidí. Gurnahovy příběhy se odehrávají často na několika místech. Postava buď fyzicky cestuje, nebo se pokouší o návrat, a to skutečný, nebo jen ve svých vzpomínkách a vyprávění. Fikční prostor laureáta Nobelovy ceny bychom mohli rozdělit na dvě konkrétní místa ve dvou časových liniích: jedná se o kolonie ve východní Africe či právě o dekolonizovanou východní Afriku (především o Zanzibar, respektive Tanzanii) a pak o koloniální metropoli, tedy o bývalé koloniální centrum, Velkou Británii (na rozdíl od děl mnoha subsaharských autorů, Gurnahovy romány se neodehrávají primárně v metropoli, ale v menších, často přímořských městech). Všechna místa nakonec pro hlavní postavy z různých důvodů představují nepřátelské prostředí.

Spolu s neustálým překračováním hranic (metaforických či reálných) vyplouvá na povrch všudypřítomná otázka, kterou si pokládají všechny postavy: Je možné najít své místo ve světě, pokud jsme obětmi procesu vykořevení? Existuje místo, které nás přijme, aniž by nám od první chvíle nepřisuzovalo negativní vlastnosti? Pro postavy, které musely z různých důvodů opustit prostor, kde se narodily (byly uneseny, prodány, musely utéct a tak dále), pojem domova ztrácí význam. Ztráta je velkým tématem Gurnahových románů. Svým odchodem postavy přicházejí o kontakt s kontextem rodné země — jak s její realitou, tak se členy rodiny a přáteli.

Čím déle setrvávají na svých cestách, tím více se prohlubuje propast, která jim čím dál fatálněji znemožňuje návrat. A nový prostor, do něhož se postavy dostávají, neskýtá onen pocit svobody — hrdinové se cítí neustále marginalizováni, a ačkoli se diskomfort snaží zamlčet či v sobě ututlat, vždy nakonec vyjde na povrch a znemožní jim začlenit se do cizí společnosti.

Střet, stereotypy a rasismus

Další nekompromisní překážkou procesu začlenění hlavních postav do nové společnosti jsou různě intenzifikované úrovně rasismu. Jedná se o koloniální rasismus vůči jinému a odlišnému, jehož jinakost byla etablována koloniální politikou a s ní spojenou nomenklaturou. Tento typ rasismu je vlastní subsaharským literaturám převážně padesátých let minulého století, kdy se autoři pocházející z různých afrických kolonií bouřili proti dominanci a vnucované nadřazenosti evropského kolonizátora. A popisovali tak skutečnost, kterou právě kolonizátor skrýval pod rouškou civilizační

mise, odhalovali pravou tvář evropské kolonizace. I Gurnah připomíná tuto historii, toto neblahé propojení dvou kontinentů. Některé Gurnahovy romány, především *Afterlives* (2021), dokonce předkládají systematickou a komplexní analýzu německého kolonialismu v Africe, kterému se věnuje v celosvětovém narativu málo prostoru. Oproti ostatním evropským koloniálním říším zanikla ta německá již na konci první světové války. Avšak v Gurnahově podání je právě tato mocnost negativní hybnou silou pro několik jeho postav. Evropské dějiny jsou tak decentralizovány a ke slovu se dostává svědectví kolonizovaných. Čtenář sleduje jednotlivé příběhy a sám si utváří obraz koloniálních politik nemilosrdně rozvracejících africká společenství.

Avšak autor se nevrací pouze do minulosti. Ve svých románech vystavuje postavy také rasismu vůči přistěhovalcům, a to ze strany Angličanů. Rasismus vychází z domnělého pocitu znejistění vlastního privilegovaného místa ve světě. Evropské bílé obyvatelstvo má strach, že bude zaplaveno jinými kulturami, a že tak ztratí svou jedinečnost. Reakcí na toto znejistění je rasová nenávisť podněcovaná upevňovanými stereotypy, kterým musí Gurnahovy postavy jakožto individuality s lidskou tváří neustále čelit. Trpí přitom následky koloniální historie, procesu asimilace, akulturace, vnucovaného vzdělání způsobujícího kulturní a identitární alienaci. Tyto postavy alegoricky představují osudy celých generací obyvatel subsaharských kolonií, posléze států. Gurnah tak radikálně bojuje proti tendencím západního světa generalizovat a zjednodušovat africké, především subsaharské, kultury a národy.

Marginalizace paměti

Kvůli všem výše zmíněným skutečnostem Gurnahovy postavy procházejí osobnostní krizí prohlubovanou velice často potlačovanou pamětí (jednak jejich vlastními vzpomínkami, ale také kolektivní pamětí, která je svazuje s jejich domovinou). Postava rychle zjišťuje, že není možné s tímto tajemstvím existovat. Následná snaha vzpomenout si na něco, co bylo autocenzurováno nebo někým jiným vymazáno, představuje typickou zápletku Gurnahových příběhů. Váha či spíše tíha této paměti je překážkou jejich zakořenění v postkoloniálním prostředí a to je nevyhnutelně příčinou vnitřního chaosu postav. Ten je vede k opakované problematizaci vnitřního a vnějšího exilu, v rámci něhož paměť získává velmi charakteristickou roli: zrazuje — zatemňuje či naopak přikrášluje — prožitý život. Nadto se postava neustále snaží legitimizovat svůj odjezd a také tím zrazuje svou vlastní paměť. Často se snaží rekonstruovat, co jí vlastně z domova zbylo, a rozvíří tak posttraumatické, melancholické či netečné stavy. Současně si začíná bolestivě uvědomovat marné pokusy o asimilaci do společnosti, která ji tak jako tak nepřijme.

Revitalizace paměti by měla vést k pozitivní kulturní hybriditě (tak jak ji popisuje například Homi Bhabha), ale bohužel k tomu nedochází. Postavy i nadále přinejmenším částečně odmítají sebe sama jakožto součást své bývalé domoviny a zároveň součást nové společnosti, a to kvůli tlaku vytvářenému majoritní částí společnosti zdůrazňující rozdíly (fyzické, kulturní, psychické a další). Paměť je v některých románech, například v *Admiring Silence* (1996), radikálně obnovena, a to návratem postavy do rodné země, kde se však setkává s nefunkčním systémem, korupcí a bídou obyvatelstva. Při těchto návratech si postava uvědomuje, že opravdu žádný prostor, který obývala či obývá, nelze nazvat domovem.

Abdulrazak Gurnah tak představuje fikční svět věrně odrážející jeden z největších problémů dnešní celosvětové společnosti, migraci. V jeho románech má lidskou tvář a svědčí o jejich příčinách. Zobrazuje různé formy bezmoci, nedostatku a frustrace, či dokonce fatalismu, které přetvářejí charakter postav a deformují jejich podstatu lidství. Ať už je Nobelova cena za literaturu spojena s jakýmikoli morálními excesy, nic to nemění na významu Gurnahova díla, které zdaleka překračuje rámec literárních kvalit.

Autor je afrikanista a filolog.